

ТАРАС ШЕВЧЕНКО НА ЗАКАРПАТТІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: МОВНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті простежено входження творчості Т. Шевченка в культурно-мовний простір Закарпаття в ХІХ – на поч. ХХ ст. (до 1919 р.) в контексті національно-мовної ситуації в краї, доповнено існуючу літературу новими фактами, проаналізовано мову закарпатських публікацій творів Т. Шевченка в 1911–1913 рр., акцентовано на ролі Шевченкової мови в історії літературної мови Закарпаття.

Ключові слова: Варіанти української літературної мови, історія літературної мови на Закарпатті в ХІХ – на поч. ХХ ст., твори Т. Шевченка на Закарпатті до 1919 р.

Мета нашої статті – висвітлити питання про твори Т. Шевченка на Закарпатті в ХІХ – на початку ХХ ст. (до 1919 р.) в контексті національно-мовної ситуації в Україні в цілому та краї зокрема, доповнивши існуючу наукову літературу новими матеріалами, охарактеризувати мову Шевченкових публікацій у краї та наголосити на значенні Шевченкової мови для літературно-мовної історії Закарпаття.

Зіставляючи мовну ситуацію на різних українських територіях др. пол. ХІХ – початку ХХ ст., дослідники стверджують, що в найкращому стані – і де-юре, і де-факто – українська мова була в Галичині, яка на той час належала Австро-Угорщині, де її не переслідували законодавчі державні акти і де цю мову вживали публічно. Проте, як підкреслив Ю. Шевельов, становище української мови в Галичині не було ідеальним: мало не в кожному окремому випадку, щоб відстояти конституційне право, українці витримували зтяжну й запеклу боротьбу з польською адміністрацією, до послуг якої стояв увесь бюрократичний апарат [33: 16]. Найгіршим було становище української мови в Російській імперії та під Угорщиною. Становище на Буковині було проміжним. У царській Росії, до якої входила Центральна і Східна Україна в 1654–1917 рр., функціонування української мови суворо регламентувалося таємними царськими указами, починаючи з 17 ст., найвідомішими з яких були указ Петра І 1720 р., Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ 1876 р., додаток до Емського указу 1881 р., згідно з якими українська мова в дійсності була усунена з усіх сфер громадського життя, крім художньої літератури. Ні в одній з 4-х областей (Східна Україна, Галичина, Буковина, Закарпаття) українська мова не користувалася суспільним престижем; порівняно краще було в Галичині [33: 23–24].

У великих містах Центральної і Східної України мовою щоденного вжитку була російська (чи суржик), у Галичині – польська, на Буковині –

німецька чи румунська, а на Закарпатті – угорська [33: 24].

Упродовж багатолітнього підугорського періоду (до 1918 р.) на Закарпатті простежувалася інтенсивна мадяризація русинів-українців. Угорщина не мала конституції, її мовне життя визначали закони: закон від 1791 р. зобов'язував урядовців уживати тільки угорську мову; закон від 1844 р. проголосив її єдиною державною мовою, а закон від 1848 р. забезпечував угорцям перевагу в усіх виборах [33: 23]. Дуалістична угода 1867 р. Угорщини з Австрією забезпечила угорцям верховенство над іншими національностями, які склали більше половини населення країни. Опинившись у складі угорської частини Австро-Угорської монархії, русини Закарпаття стали найбезправнішими з усіх західних українців майже в усіх відношеннях, підпали під насильну асиміляцію, особливо жорстку в освітній сфері.

Національно-мовну політику Угорщини в освітній сфері в др. пол. ХІХ – на поч. ХХ ст. формували ряд законів, проаналізованих істориком Р. С. Фатулою: 1) хоча закон за листопад 1868 р. й задекларував національним меншинам право на освіту рідною мовою, проте на практиці він не спрацював; 2) закон 11 грудня 1868 р. "Про національне рівноправ'я" закріпив принцип, за яким громадяни Угорщини становлять одну політичну угорську націю, до якої б національності вони не належали, а §1 цього закону юридично закріпив державний статус угорської мови; 3) упродовж 1875–1890 рр., коли правив кабінет К. Тісо, мадяризація посилилася; 4) закон 1879 р. а) ввів угорську мову як обов'язковий предмет у всі початкові народні школи, гімназії; б) на вивчення угорської мови в сільських школах відвів 26 год. щотижня; в) скасував обов'язкове вивчення руської ("рутенської") мови в народних і греко-католицьких школах, гімназіях; г) дозволив викладання рідною мовою тільки релігії у середніх школах, та й то лише до 1890 р.; 5) з 1881 р. перестали складати іспит з руської мови на випускних екзаменах у школах; 6) з 1883 р. угорська мова і література запроваджуються як

обов'язкові предмети в гімназіях і реальних училищах; 7) згідно з законом 1890 р., вищі і середні школи на Закарпатті могли бути тільки державними і тільки з угорською мовою навчання. Після шкільних законів 1893 р. та 1907 р. простежується ескалація процесу мадяризації. Зокрема, закон 1907 р., відомий як "закон Аппоньї" (названий так за прізвиськом його ініціатора – Альберта Аппоньї, міністра освіти Угорщини у 1906–1910, 1915–1916 рр.), передбачав переведення всіх шкіл на угорську мову навчання, якщо таке бажання мали батьки 20% учнів у цих школах [29: 162–163].

Наслідки дії шкільних угорських законів 1893 та 1907 років були плачевними для русинів Закарпаття: а) з кінця XIX ст. сотні народних руських шкіл, які утримувалися за рахунок коштів місцевих громад, перетворювалися на т. зв. змішані двомовні школи, у яких все навчання проводилося угорською мовою, а рідна мова викладалася як окремий предмет; б) збільшувалася кількість годин на угорську мову: якщо 1879 р. було 2 год. на тиждень, то вже 1902 р. – 8,5 год., а 1907 р. – 13 год.; в) кількість руських шкіл спочатку зменшилася, а потім ці школи зовсім зникли: якщо 1874 р. їх було 571, то 1907 р. – 23, а 1912 р. – 0; г) спочатку мало місце зростання змішаних шкіл, проте згодом їх кількість зменшується: якщо 1902 р. їх було 306, то 1907 р. – 107, а 1914 р. – тільки 34; г) простежувався занепад церковних шкіл через брак коштів або через невиконання державних зобов'язань [29: 162–163].

Одним із виявів урядової політики мадяризації стало намагання латинізувати руську мову, тобто запровадити латинський (угорський) алфавіт замість кирилиці при передачі руської мови на письмі. Йшлося передусім про латинізацію школи й церкви, що активно підтримувалося угорською владою. Спроби латинізації в Угорщині мали місце в 1880 та 1915–1916 роках. У 1915 році латинізацію було запроваджено в школах Пряшівщини, а в 1916 р. цю реформу було здійснено (всупереч активному протистоянню закарпатських діячів – священиків А. Паппа, А. Волошина, П. Гебея, С. Сабова, Г. Шуби) також у школах Мукачівської єпархії, оскільки міністерство освіти Угорщини взагалі заборонило з 1 серпня 1916 року вживання в школах підручників, написаних кирилицею [7: 25–29].

Помітну роль у процесі мадяризації відіграли не тільки школи, а й громадські організації – культурно-освітні й мовні товариства, метою яких стало розповсюдження угорської державницької ідеї, культури, мови за всілякої, зокрема й фінансової, підтримки угорської влади. Так, зокрема, Культурна Ліга Трансільванії, що в 1892 р. налічувала 20 тис. членів, володіла капіталом в 1 млн. крон і підтримувала понад 100 угорських шкіл і дитячих будинків. У 1894 р. було засновано Північно-Східну Культурну Лігу для роботи в

районах, де переважали русини-українці [29: 163–164].

Про плачевні наслідки політики мадяризації в системі освіти на Закарпатті в кін. XIX – на поч. XX ст. говорять асиміляційні процеси, засвідчені такими цифрами: 1) якщо 1866 року русинами вважали себе 286 учнів гімназій та реальних училищ, то 1871 р. – 130, а на поч. XX ст. – тільки 100; 2) у 1910 р. в шести комітатах краю з 508 греко-католицьких священиків русинами вважали себе тільки 72, а з 831 вчителя народних шкіл – 97 [29: 164].

Згідно з офіційними даними, в 1890 р. на Закарпатті (без Пряшівщини) руською (українською) мовою розмовляли: службовців – 229, народних учителів – 212, священиків – 74; у 1900 р.: службовців – 138, учителів – 92, священиків – 44; у 1910 р.: службовців – 0, учителів – 33, священиків – 14 [13: 342].

Дослідники стверджують, що політика мадяризації освіти в Закарпатті була складовою частиною цілеспрямованої акції угорського уряду, яка передбачала насильну асиміляцію національних меншин по всій країні. Цей процес призвів до двох основних наслідків: 1) було уповільнено національні рухи неугорських народів Угорщини, зокрема, простежувався спад політичної активності українців Закарпаття, зростала кількість ренегатів, т. зв. "мадяронів", що зі страху чи свідомо перейшли на угорську мову, культуру, звичаї і навіть змінили прізвисько; 2) загострено національне питання в Угорщині, зокрема й серед русинів Закарпаття [29: 164].

Ю. Шевельов підкреслив, що на зламі XIX і XX століть українська людність Закарпаття "без легального захисту, під тиском агресивної мадяризації з 1867 р., у стані економічного занепаду ... або здалася на обставини, або поклала надію на допомогу від спорідненої – слов'янської – потуги, якою могла бути лише Росія. Українська мова на 1900 р. була фактично виключена з будь-яких громадських функцій, а існувала в формі кількох сільських діалектів, до того ще й дуже відмінних між собою. Нечисленна інтелігенція або орієнтувалася на угорців, з яких походили всі великі землевласники, аристократія й високі урядовці, включно з церковною ієрархією, або, в меншості, перейнялася москвофільством. Помітна "народовська" орієнтація з'являється властиво вже по 1900 р. під впливом Галичини" [33: 18–19].

Прикметною специфікою національно-мовної ситуації на українських землях в др. пол. XIX – на поч. XX ст. була варіантність (видозміни) української літературної мови. Функціонували східноукраїнський та західноукраїнський варіанти, у межах останнього виділялися галицький, буковинський, закарпатський. Варіантність загалом простежувалася з Київської Русі до середини XX ст., до кінця Другої світової війни, й була

зумовлена об'єктивними чинниками, такими як відсутність упродовж століть суверенної української держави, державна роз'єднаність українських територій, недержавний статус української мови в чужих державах, до яких належали українські землі на різних історичних етапах (Польща, Росія, Румунія, Угорщина, Чехословаччина), вплив місцевих діалектів, мовні впливи суміжних держав, впливи мов культурної орієнтації, відсутність державних українських інституцій (на зразок Української АН), які б працювали над розв'язанням проблем української мови, відсутність державної мережі українських шкіл, інших освітньо-культурних закладів, через які можливе практичне впровадження єдиних мовно-правописних норм, тощо. Варіантність не сприяла єдності українського народу, тому прагнення українців до подолання варіантності та вироблення єдиної української літературної мови було зумовлено необхідністю консолідації українського народу. На потреби вироблення єдиної української літературної мови та єдиного правопису наголошував ще в пер. пол. XIX ст. М. Максимович.

Про варіантність на межі 19 і 20 століть писав Ю. Шевельов, який акцентував на тому, що це явище відбулося навіть в офіційних назвах українців того часу: в Російській імперії на позначення українців вживали назву малоруси, їхню мову йменували малоруською ("малороссийское наречие"), а офіційною назвою українців Австро-Угорщини слугувала назва русини, їхню мову називали руською чи русинською. Ю. Шевельов підкреслив: "Назва *русини* якоюсь мірою відмежовувала австрійських українців од підросійських. А це наче давало право зберігати в літературній мові певні локальні риси, до чого спонукав і фактичний стан: сильний вплив місцевих говірок і формування в межах Австрії українського койне. З другого боку, чим більше півавстрійські українці звикали до назви *українець*, тим більше виключалася можливість спроб мати окрему "русинську" мову". В житті це виливалося в прагнення спільної мови, але зі збереженням деяких місцевих прикмет [33: 25].

За твердженням Ю. Шевельова, причиною варіантності слугував ще й такий об'єктивний чинник, як утруднені зв'язки між різними українськими територіями в умовах їхнього різнодержав'я. "Тому не диво, – підкреслив Ю. Шевельов, – що діалектна основа мови кожного українського письменника виразно виявлялася у його творах, а особливо на теренах Австрії, де і діалектів було більше і вони більше різнилися між собою. Говорити українською мовою в півавстрійській Україні означало говорити своєю власною говіркою" [33: 21].

Прикметною рисою національно-мовної ситуації на Закарпатті стало те, що серед закарпатської інтелігенції в др. пол. XIX – на поч. XX ст.

простежувалося кілька культурно-мовних орієнтацій – проугорська, проросійська та українська (руська). Проугорська течія стала наслідком політики мадяризації, до неї належала більшість освічених русинів, які послуговувалися угорською мовою. Москвофіли, що посилювалися в краї після придушення угорської революції 1848–1849 рр. російською армією на чолі з генералом І. Паскевичем, виступали за російську мову, але на практиці вживали т. зв. "язичіє". До цієї течії належали І. Дулішкович, І. Раковський, Ю. Ставровський (Попрадов), О. Митрак, Уріїл Метеор (псевдонім Івана Сільвая), К. Сабов, О. Гомічков, Є. Фенцик, А. Добрянський, Є. Сабов та ін.

Москвофільство, що було реакцією на мадяризацію (у цьому позитивне його зерно), на Закарпатті відзначалося специфікою, про яку писав М. Драгоманов: "Угорське москвофільство через краєві обставини стало дуже клерикальним, зв'язалося у літературі з церковнослов'янщиною..." [9: 282]. Москвофіли проповідували ідею реакційної частини російського панславізму про "злиття всіх слов'янських рід в одному російському морі", вважали, що русини – частина не української нації, а єдиного "русского" племені, яке населяє територію від Камчатки до Карпат, що українська мова – не окрема слов'янська мова, а діалект ("наречіє") російської. Вони надавали російській мові всеслов'янського значення, вважали, що об'єднання всіх "русских" народів посилює їх політичну, економічну і культурну силу, а багата російська культура стала б єдиним скарбом цих народів.

З метою увиразнення мовних поглядів закарпатських москвофілів, через які гальмувався процес вироблення та поширення української літературної мови, зокрема й творів Т. Шевченка, зупинимось докладніше на мовних поглядах відомого представника закарпатського москвофільства, одного зі стовпів цього напрямку І. Раковського (1815–1885), висловлених у ряді його розвідок 50-их років XIX ст., зокрема в публіцистичних статтях під назвою "Довѣрительныя письма изъ Будина", що друкувалися в журналах "Зоря Галицкая" і "Семейная библиотека", та в праці "Библиография", що була опублікована в "Церковной газетѣ" в Будині за 28 лютого (12 березня) 1858 року.

Обстоюючи російську мову як літературну мову русинів-українців Австро-Угорщини, зокрема й русинів Закарпаття, І. Раковський спирався на аргументи об'єктивного і суб'єктивного плану: 1) формування літературної мови русинів Австро-Угорщини на власному національному ґрунті, тобто на основі якогось місцевого діалекту, І. Раковський вважав неприйнятним через значну діалектну здиференційованість південно-західного наріччя в цілому і територіальних діалектів зокрема. Зокрема, у складі карпатських говірок уже в середині 19 ст. визначали кілька

угруповань (лемаки, лишаки, шариський, кошицький, сотацький та ін. говори). З огляду на таке "замѣшательство нарѣчій" важко визначити, який з говорів повинен лягти в основу літературної мови русинів; 2) формування власної літературної мови русинів Австро-Угорщини ускладнювалося психологічним фактором – небажанням закарпатців і галичан поступатися своїм діалектом на користь іншого; 3) вироблення руської літературної мови на ґрунті живорозмовної – це нераціональна трата часу, зусиль, справа неперспективна через брак у русинів відповідних умов; ця справа довготривала, важка, вона потребує неабияких зусиль не тільки окремих ентузіастів, але й державної підтримки з боку різних закладів – академій, університетів, музеїв, бібліотек, громадсько-культурних товариств тощо, чого русини на той час не мали; 4) ідея витворення власної літературної мови в русинів Австро-Угорщини була безперспективною ще й з огляду на мовну специфіку цих регіонів. Через багатонаціональний склад населення Габсбурзької імперії та існування в ній кількох офіційних (державних) мов, передусім німецької, польської та угорської, русини в цій державі змушені були вивчати кілька мов: галицькі русини, крім свого діалекту, повинні були знати ще й німецьку та польську мови, а русини Закарпаття вивчали, крім своїх говірок, також державні німецьку й угорську мови. З метою здобуття доброї освіти русини засвоювали в школах ще й грецьку та латинську мови. За таких мовних реалій вироблення та вивчення ще однієї літературної мови – руської – стало б для русинів надто обтяжливим, не досягло б успіху; 5) на думку І. Раковського, русинам корисніше спрямовувати свої зусилля на вивчення іноземних мов – німецької, французької, англійської, які вже в середині 19 ст. слугували знаряддям засвоєння світової культури та науки; 6) русинам не доцільно плекати свою літературну мову, оскільки така мова неперспективна з огляду на тенденції інтеграції, глобалізації в суспільстві, які простежувалися вже в ті часи і які призводили до розширення функцій одних мов (до таких світових мов І. Раковський відніс німецьку, французьку, англійську і російську) і до згортання сфер використання, занепаду інших мов, до яких І. Раковський зарахував і руську мову; 7) за таких умов русинам Габсбурзької імперії найдоцільніше, найраціональніше, з погляду І. Раковського, у ролі літературної використовувати російську мову, оскільки: а) ця літературна мова вже достатньо розвинена, упорядкована, отже, не потребує зайвих зусиль на її вироблення; б) це мова російського народу, частиною якого І. Раковський вважав і русинів Західної України; в) ця мова стане успішним знаряддям піднесення освітньо-культурного рівня русинів Австро-Угорщини, що слугуватиме забезпеченню їх

рівноправності з іншими народами імперії; г) російська мова сприятиме процвітанню православної церкви, до якої належала значна частина русинів Австро-Угорщини, зокрема й сам І. Раковський [25: 48].

Необхідно підкреслити, що І. Раковський загалом категорично не заперечував використання народної української мови в письменстві, але не визнавав української літератури як окремої, самостійної, а вважав її частиною російського літературного процесу. На його переконання, українською мовою можна писати не все, а тільки художні твори (романи, повісті, вірші), церковні проповіді, видавати фольклорні збірники та под. [25: 48]. У такому другорядному, підпорядкованому статусі та з таким обмеженим стилізовим і жанровим наповненням українська література, на переконання І. Раковського, потрібна для того, щоб приносити користь російській літературі і мові, сприяти їх збагаченню і поширенню. Він підкреслив: "Ибо само собою разумѣется, что повѣсти, романы, сборники народных пѣсень, стихотворения и проповѣди, сколько бы ни было ихъ, по нашимъ понятіямъ, не составляли ещѣ никакой литературы, не могутъ имѣть никакого инаго значенія, какъ служатъ матеріаломъ и пособіемъ для усиленія жизни общепринятаго литературного языка", тобто російської мови [25: 48].

Що ж стосувалося вищих сфер, зокрема науки, освіти, публіцистики, діловодства, виробничої сфери тощо, то в Україні, зокрема і на Закарпатті, в цих ділянках, на переконання І. Раковського, повинна функціонувати тільки російська мова.

Москвофіли, як зазначалося, на практиці вживали найчастіше не чисту російську мову, а так зване "язичіє".

Об'єктивну характеристику москвофільського "язичія" на Закарпатті подав К. Й. Галас: "Трагедією наших будителів (від О. Духновича починаючи – В. С.) було, зокрема, те, що в той час, як інші слов'янські діячі, підносячи до міжслов'янського значення російську мову, разом з тим любовно плекали й розвивали свої рідні національні мови, – вони, будителі, заплутались між церковнослов'янщиною, російською літературною мовою, якої не знали, водночас не маючи сили подолати непереборно могутнє тяжіння до свого рідного українського діалектного середовища. У результаті – той тип нашої писемної мови, у якому своєрідно амальгувались елементи українські (фонетика, лексика, фразеологія, словотвір), церковнослов'янські (лексика, словотвір, морфологія) та, безперечно, російські" [3: 3].

І. Франко на початку 90-их років XIX ст. наголосив, що в др. пол. XIX ст. москвофільство на Закарпатті переважало серед інтелігенції так, "що напрям народний і досі не може там найти приязного ґрунту" [30: 250].

Представники народівської течії на Закарпатті писали мовою, наближеною до народної руської мови, або цілком по-народному. Дослідники визначають цю мову як закарпатську видозміну (чи закарпатський варіант) української мови [33: 26]. До народівського напрямку належали О. Духнович, О. Павлович, В. Попович, І. Данилович (Коритнянський), М. Нодь, І. Вислоцький, Т. Злоцький, А. Кралицький, Л. Чопей, Ю. Жаткович, Г. Стрипський, А. Волошин та ін. [32: 54–128]. Саме ці діячі в др. пол. XIX – на поч. XX ст. підготували ґрунт для введення народної української мови в письменство Закарпаття.

Поширення на Закарпатті Шевченкової мови в таких складних умовах набувало особливо важливого значення.

Ряд дослідників уже порушували проблему “Т. Шевченко і Закарпаття”, зокрема питання про те, коли вперше з’явилися в краї твори Кобзаря та відомості про нього, якими шляхами, з яким змістом та в якому обсязі поширювалася інформація про поета на Закарпатті в підугорський період до 1919 р. Про це писали анонімний автор статті 1926 р. [27], Ф. Потушняк [23; 24], І. Добош [7а], В. Л. Микитась [19; 20], А. Шлепецький [47], Й. Шелепець [46], П. М. Лісовий [15: 9–31; 16; 17; 18], І. Долгош [8], І. Хоменко [31], В. Васовчик [2], М. Штець [48: 77–78], Ю. І. Балега [1] та ін. Важливо зазначити, що в Ужгороді з’явилися й 2 бібліографічні покажчики до питання “Шевченко і Закарпаття”: перший з них 1964 року охоплює праці закарпатських авторів, що опубліковані після Другої світової війни (до 1964 року) (усього 58 позицій) [34]; другий покажчик з’явився в 1989 році і включав літературу 1963–1988 років (усього 83 позиції) [35].

У науковій літературі висловлювалися різні думки про те, коли твори Т. Шевченка та відомості про нього прийшли на Закарпаття: а) ще за життя поета; б) після його смерті, тобто після 1861 року; в) у кінці XIX ст.; г) на початку XX ст.

Початковий етап входження самої постаті та творчості Тараса Шевченка в культурно-мовний простір Закарпаття в загальних рисах простежив анонімний автор статті “Тарас Шевченко и подкарпатскѣ русины”, що з’явилася з нагоди 65-річчя від дня смерті поета 1926 року в журналі “Подкарпатска Русь” [27]. Він зазначив, що Шевченко “стався своїм” на Закарпатті “дуже вчасно, бо зараз по своѣй смерті”, тобто з 60-их років XIX ст. [27: 51]. На доказ наведено лист відомого галицького діяча Богдана Дідицького до ігумена Мукачівського монастиря, закарпатського письменника, вченого Анатолія Кралицького від 12 листопада 1862 року, в якому повідомлялося, що Б. Дідицький надіслав зі Львова А. Кралицькому, крім журналу “Галичанин”, також портрети Тараса Шевченка й І. Наумовича [27: 51]. Б. Дідицький розпочинав свій лист та-

кими словами: “Ваше преподобіе! Посилаючи два запремерованні екз. “Галичанина”, вмѣстѣ же портреты Шевченка и Наумовича, я прошу извиненія, что въ 1 вып. Галичанина не помѣстилась – мимо приреченія – повѣсть Ваша “Не ходи, Грицю...” [21: 117]. У зазначеній статті стверджувалося, що “круг почитателѣвъ” Тараса Шевченка на Закарпатті в др. пол. XIX ст. “не був... великий” [27: 51].

Ю. Жаткович у статті 1898 р. “Угорські русини, а ювілейний рік 1898” відзначав: “Угорські русини лише в останніх двох-трьох роках зачали потроха знайомитися з малоруським письменством... За се знайомлення угорських русинів треба подякувати В. Гнатюкові, що, збираючи етнографічні матеріали на Угорській Русі з 1895 і 1896, намагався по змозі знайти угорських русинів з народними справами і з літературними відносинами галицьких русинів” [10: 188].

Поки не вдалося розшукати жодних прямих свідчень про друкування творів Т. Шевченка на Закарпатті в XIX ст. Проте дослідники висловили певні припущення, навели деякі факти про присутність на Закарпатті творів Т. Шевченка й інформації про нього з середини XIX до 1919 року. Зокрема, з книги П. М. Лісового “Близький і дорогий”, з розділу “Т. Шевченко і літературний процес на Закарпатті середини XIX – початку XX сторіч” випливають такі висновки: 1) твори Т. Шевченка почали з’являтися на Закарпатті приблизно в середині XIX ст.; 2) ці твори могли принести солдати-українці російської армії генерала І. Паскевича, яка придушила угорську революцію 1848–1849 рр.; 3) у 40–60-их роках XIX ст. закарпатці могли познайомитися з ім’ям та творами Т. Шевченка з галицької періодики (газет “Дневник руський” (виходила у Львові з 1848 р.), “Слово” (виходила у Львові з 1861 р.); 4) поезія Т. Шевченка впливала на творчість визначних закарпатських будителів О. Духновича та О. Павловича; 5) відомий закарпатський письменник, публіцист, учений А. Кралицький, що був ігуменом Мукачівського монастиря, листувався з редактором газети “Слово” Б. Дідицьким, читав львівське “Слово”, в якому друкувалися твори Т. Шевченка, отримав від М. Драгоманова збірку “Кобзар”, листуючись з ним після зустрічі в Мукачеві 1875 року. Про це інформував М. Драгоманов у своїй праці “Австро-руські спомини (1866–1877)”: “Книги, котрі я прислав йому, були: “Записки охотника” Тургенева, “Рассказы” Решетникова, “Русская история” Костомарова, “Кобзар” Шевченка, повісті М. Вовчка, Нечуя, Федьковича, пісні Лисенка і т. д.” [9: 277]; 6) у др. пол. XIX ст. ім’я і твори Шевченка популяризувалися в краї через видання Наукового товариства ім. Т. Шевченка, заснованого у Львові 1873 р.; 7) твори Т. Шевченка та відомості про нього

проникали на Закарпаття не тільки з Галичини, а й з Праги; 8) зі Східної України та Галичини в краї поширювалися пісні на слова Т. Шевченка; зокрема, в збірнику пісень закарпатського вчителя, публіциста, фольклориста Михайла Врабеля “Руській соловей” (Ужгород, 1890) вміщено закарпатську пісню “Думи мої, думи, думи молоденьки”, яку вважають переспівом “Дум” Т. Шевченка; 9) в учасників відомого на Закарпатті Мараморош-Сигетського процесу (1913 р.) угорські жандарми знаходили і твори Т. Шевченка; 10) у бібліотеці Мукачівського монастиря станом на 1915 рік вже були твори багатьох українських письменників – І. Котляревського, П. Гулака-Артемівського, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилевича, Марка Вовчка, Л. Глібова, О. Стороженка, С. Руданського, Ю. Федьковича, І. Нечуя-Левицького, І. Франка та ін., серед них і твори Т. Шевченка; 11) починаючи з 60-их років XIX ст., на Закарпаття надходили твори Т. Шевченка і з Угорщини в перекладі угорською мовою. Статті про Т. Шевченка та угорські переклади його творів друкувалися в газетах і журналах Угорщини в березні 1914 року, коли відзначалося 100-річчя з дня народження Кобзаря; в будапештському журналі “Ukránia” (“Україна”), що його видавав Г. Стрипський з 1916 року, вміщено угорські переклади Шевченкових творів “Заповіт”, “Минають дні, минають ночі”, “До Основ'яненка”, “Кавказ”, “Наймичка”, статтю “Петефі і Шевченко”; 12) одним із перших творів Т. Шевченка, надрукованих на Закарпатті, був вірш “На Великдень”, уміщений у “Читанці” А. Волошина 1913 року [15: 9–31].

Деякі з висловлених П. М. Лісовим припущень про наявність творів Т. Шевченка на Закарпатті в др. пол. XIX – на поч. XX ст. викликають певні сумніви: 1) перше видання “Кобзаря” 1840 р., виявлене на початку 60-их років XX ст. у жителів Перечина Марії та Івана Івановчиків, що, за словами П. М. Лісового, “потрапило сюди багато років тому” [15: 11], насправді могло опинитися в Перечині й у XX ст., у міжвоєнний період; 2) твердження П. М. Лісового про те, що збірку “Кобзар” знайдено 1913 року в закарпатських селян, учасників Мараморош-Сигетського процесу, не доказове, оскільки на фото титульної сторінки “Кобзаря”, виявленого в учасника процесу – селянина Василя Божука у Великому Бичкові, що на Рахівщині, – прочитується місце видання і видавництво – “Українська накладня” в Києві–Лейпцигу (рік видання нам не вдалося розгледіти через надто дрібний шрифт) [15: 24]. Згідно з даними “Енциклопедії українознавства”, видавництво “Українська накладня” було засноване Яковом Оренштайном у 1903 р. в Коломиї, а з 1919 по 1932 роки воно працювало в Німеччині [28: 3369; 22: 1869]. Вищевикладене дозволяє припускати, що “Кобзар”, про який ідеться, надрукова-

ний після 1919 р. в Німеччині й не міг потрапити в сім'ю В. Божука до 1913 р.

П. М. Лісовий підкреслив, що в др. пол. XIX – на поч. XX ст. на Закарпатті хоч і були відомі твори майже всіх українських класиків, зокрема й Т. Шевченка, проте ці твори через суспільно-політичні чинники не мали на той час значного поширення в краї, вони були відомими вузькому колу місцевої інтелігенції, духовенства, зберігалися в бібліотеках монастирів тощо. До 1919 року на Закарпатті не виявлено жодного окремого видання творів Кобзаря [15: 27–31].

В. Л. Микитась окреслив шляхи, якими Т. Шевченко йшов на Закарпаття:

1) через окремі прижиттєві видання творів Т. Шевченка, а пізніше празькі, віденські та львівські окремі видання;

2) через галицьку періодику, у якій за період від 1848 до 1900 років про Т. Шевченка писалося біля 300 разів, не кажучи про публікування творів, що доведено на підставі академічного двотомного видання “Т. Г. Шевченко. Бібліографія літератури про життя і творчість. 1839–1959” (К., 1963). За словами В. Л. Микитася, представники закарпатської інтелігенції були не тільки передплатниками, а й авторами багатьох галицьких видань. Зокрема, О. Духнович друкувався в таких періодичних галицьких виданнях, як “Зоря”, “Слово”, “Галичанин”, “Ластівка”; О. Павлович у “Слові”, “Зорі”, “Галичанині”, підручнику “Руська читанка” А. Тронського (Львів, 1868); А. Кралицький – у “Зорі”, “Слові”, “Науковому збірнику Галицько-руської матиці”, “Бесѣди”, “Житі і слові”; І. Сільвай – у “Слові” і т. д. [20: 9];

3) через петербурзькі, московські та київські журнали й альманахи “Вестник Юго-Западной и Западной России”, “Северная пчела”, “Славянский ежегодник”, “Киевская старина”, окремі номери яких В. Л. Микитасеві вдалося розшукати в архівах Закарпаття; у них виявлено матеріали про Т. Шевченка [20: 9];

4) через чеську і словацьку періодику. Як підкреслив В. Л. Микитась, детально це питання висвітлено в монографії М. Мольнара “Тарас Шевченко у чехів і словаків” (Пряшів, 1961) та ґрунтовній бібліографічній роботі Єви Велінської й Ореста Зілінського “Taras Ševčenko v české kultuře” (Прага, 1962). Встановлено, що перший чеський переклад поеми “Іван Підкова” з'явився ще 1860 р., а уривки поеми “Сретик” – 1863 року в чеському журналі “Zvonu”. Загалом до кінця XIX ст. у чеській періодиці було опубліковано біля 50 поетичних творів Т. Шевченка та понад 60 статей, заміток, рецензій [20: 9–10];

5) оскільки Закарпаття в др. пол. XIX – на поч. XX ст. належало Австро-Угорщині, то закарпатцям могли бути доступні віденські та женецькі праці про Т. Шевченка, а саме: розвідка М. Драгоманова “По вопросу о малорусской ли-

тературе” (Відень, 1876), його стаття ”Шевченко, українофіли і соціалізм”, праця Ф. Вовка ”Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя”, опубліковані в Женеві в збірнику ”Громада” (1878–1879) тощо [20: 10].

Порушивши питання про вплив Т. Шевченка на творчість закарпатських письменників (О. Духновича, О. Павловича), яке вже висвітлювалося в працях інших дослідників, В. Л. Микитась додав, що цей вплив простежується також у поезії Т. Злоцького (1846–1924) та у віршах закарпатських поетів початку ХХ ст., таких як С. Білак, Ф. Костраба, І. Васько, І. Апшай, Лука Дем’ян, що друкувалися в ”Місяцословах”, ”Науці” та ”Неділі” [20: 11].

В. Ю. Васовчик у своїй розвідці [2] зазначила, що закарпатські діячі культури і науки на початку ХХ ст. публікували статті про Т. Шевченка угорською мовою в угорській періодиці. Зокрема, Юрій-Калман Жаткович (1855–1920) – відомий закарпатський історик, етнограф і перекладач – у рецензії на ”Історію літератури руської” О. Огоновського (вийшла у Львові впродовж 1887–1893 років у 4-х частинах та 6-ти випусках), що під назвою ”Короткий нарис української літератури” була опублікована в № 26 журналу ”Magyar szemle” (”Угорський огляд”) за 1900 рік, характеризував Т. Шевченка як найвидатнішого представника української літератури. В. Васовчик підкреслила, що саме Ю. Жаткович ”першим з угорських критиків висунув тезу спорідненості Шевченка з творчістю Петефі” та наголосив, що ”з творів російської літератури тільки поезії Пушкіна і Лермонтова можуть змагатися з поезіями Шевченка” [2: 75].

Популяризатором творчості Т. Шевченка на Закарпатті виступив і відомий закарпатський учений Гядор Стрипський (1875–1946). Він вважав поезію Т. Шевченка національною програмою українців. В. Васовчик зазначила, що Г. Стрипському належить ряд статей про Т. Шевченка. Одна з них під назвою ”Kisorozok Petőfi” (”Петефі малоросів”) була опублікована в № 15 журналу ”Vasárnapi ujság” за 1914 рік. Тут автор порівнює культ Шевченка в Україні з культом Данте в Італії, оскільки Т. Шевченко в Україні, як і Данте в Італії, підняв народну мову до рівня літературної. Будучи редактором угорськомовного журналу ”Ukránia” (”Україна”), починаючи з 1916 року, Г. Стрипський а) систематично друкує переклади віршів Т. Шевченка угорською мовою, б) публікує серію статей про творчість Кобзаря, у яких підносить Т. Шевченка як виразника ідей ”самостійної України” [20: 76].

Нам вдалося виявити ряд нових свідчень про те, що не тільки закарпатська інтелігенція, духовенство, а й молодь (учні шкіл) були обізнані з Т. Шевченком до 1919 року.

Доказом того, що в Закарпатті знали про Т. Шевченка ще за його життя, слугує стаття І. Раковського, яку надруковано 28 лютого (12

березня) 1858 року в ”Церковной газетѣ”^{*} в рубриці ”Библиография” [25].

Стаття І. Раковського написана з приводу появи словацького альманаху ”Concordia”, виданого на власні кошти Й. К. Вікторином та Іоанном Паларіком в Будині 1858 року. Альманах слугував становленню національної літературної мови у словаків.

У праці І. Раковського акцентовано увагу на важливому питанні культурного розвитку всіх слов’ян ХІХ ст. – формуванні національних літературних мов на народному ґрунті. Найбільше тут сказано про становлення літературних мов у двох слов’янських народів – словаків та українців.

Зі статті випливає, що І. Раковський був обізнаний з українською літературою Східної України, зокрема з творчістю П. Куліша, а саме з його новаторським романом ”Чорна рада”, деякими працями письменника, у тому числі зі статтею ”Объ отношении малороссийской словесности къ общерусской (Эпилог к ”Черной раде”)", яка порушувала актуальні проблеми української літературної мови середини ХІХ ст. і яка вперше була надрукована в московському журналі ”Русская беседа” за 1857 р. (кн. 7. – С. 123–145) як епілог до видання ”Чорної ради” російською мовою (сам роман опубліковано в: Русская беседа. – 1857. – Кн. 6. – С. 1–108; Кн. 7. – С. 1–122).

У статті П. Куліш характеризує творчість визначних українських письменників першої половини 19 ст. – Г. Квітки-Основ’яненка, П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки та М. Гоголя, якого теж зараховував до українського письменства. Найбільшу увагу приділено Т. Шевченку [12: 470–473], про якого сказано, що це ”величайший талант южнорусской литературы”, ”певец людских неправд и собственных горячих слез” [12: 470]. П. Куліш наголосив на визначній ролі Т. Шевченка в історії української літературної мови: ”В его стихах язык наш сделал тот великий шаг, который делается только совокупными усилиями целого народа в течение долгого времени или волшебным могуществом гения, заключающего в своей единице всю врожденную художественность родного племени. Они, как песня, пронеслись из конца в конец по всей южной Руси; они пришли по душе

^{*} ”Церковная газета” виходила з березня 1856 р. до травня 1858 року в Будині накладом угорського католицького Товариства св. Стефана за редакцією ініціатора видання І. Раковського та за допомогою російського священика о. В. Войтковського [11: 66].

Оскільки газета мала проросійський напрям і жила російську мову, точніше москвофільське ”язичіє”, то кількість передплатників, передусім з Галичини, з часом впала (якщо в 1856 р з 390 передплатників 200 припадало на Галичину, то в 1858 р. було тільки 60 передплатників – галичан) [11: 66–67]. У травні 1858 р. І. Раковський припинив видання через вимогу уряду користуватися народною мовою [11: 66].

каждому званню, возрасту и полу, и издание их в свет сделалось почти ненужным. Нет человека в Малороссии, сколько-нибудь грамотного и расположенного к поэзии, который бы не повторял их наизусть и не хранил в душе, как драгоценное достояние” [12: 470–471].

Зазначений факт дозволяє спростувати твердження анонімного автора статті 1926 р. “Тарас Шевченко и підкарпатскѣ русины. З нагоди 65-лѣтнього ювілею его смерти”, у якій сказано, що відомості про Шевченка поширилися на Закарпатті з Галичини тільки після смерті поета [27: 51].

Знаний на Закарпатті письменник, фольклорист, етнограф Лука Дем’ян (1894–1968) згадував у своїх спогадах, що з творчістю Т. Шевченка познайомився ще 1909 року, одержавши збірку “Кобзар” зі Львова. Довелося переховувати її від угорських жандармів. Незважаючи на це, Лука Дем’ян читав твори Кобзаря своїм землякам [6].

Відомий закарпатський письменник, публіцист, громадсько-культурний діяч В. Гренджа-Донський (1897–1974) познайомився зі збіркою “Кобзар” ще до 1912 року. У мемуарах “Мої спогади”, опублікованих уперше 1990 року в Пряшеві [4], розповідаючи про свої дитячі та юнацькі роки, про чинники зміцнення власної української національно-мовної свідомості, В. Гренджа-Донський називає серед цих факторів і українську літературу, зокрема збірку Т. Шевченка “Кобзар”, яку майбутній письменник придбав у Галичині ще до 1912 року. Книжку Т. Шевченка, як і інші українськомовні видання (календар, сонник тощо), В. Гренджа-Донський привіз додому, незважаючи на суворий контроль з боку угорської влади на кордоні між Галичиною і Закарпаттям. Про це письменник згадує так: “Якраз в тих часах я прийшов до дальшого стосунку з українською літературою, бо ще перед тим, ніж вступив на пошту (це було 1912 року – В. С.), був я на галицькому боці Карпат і то в Осьмолоді, недалеко Вигоди, де батько працював лісорубом. Потім ... пішов я з дітьми у галицьку “Людвиківку” (теж недалеко Вигоди) з лісосадіння, де був зайнятий лісник на прізвище Підберецький, родом із сусіднього села – Поляни. Після закінчення роботи підлітки вертались назад, а ми два з моїм другом і ровесником Василем Гримотом залишились робити для якогось польського графа мисливські стежки для полювання. Не маючи досвіду з робленням “контрактів” на письмі, нас обікрали. Сумно верталися ми додому, маючи всього по десять золотих (20 австро-угорських корон) зароблених грошей, і то за все літо.

Але це друге, довше моє перебування в Галичині було для мене корисним. Я кілька разів був у м. Долині, в Болехові, в Гошові, тут купив “Кобзар” Шевченка, календар, Сонник. Навіть в році

1913, коли я вже служив на пошті, позиченим велосипедом поїхав я у сусідню Галичину, границя котрої від нашого села (села Волове – нині смт Міжгір’я) була на яких 25 кілометрів. Правда, хоч то й була одна монархія (Австро-Угорщина – В. С.), кордон погранична сторожа добре стерегла. Навіть не дуже пускали ані “на прощі” до Гошова, а вже перенести з Галичини книжку, тютюн не дозволяли. За це суворо карали і конфіскували “товар” зразу на місці, не дозволяючи перенести ані “побожну” книжку. Угорське начальство боялося галицьких книжок як вогню, у них все було “муско” (тобто москаль – В. С.): і люди, і книжки... За тютюном лазили людям по кишенях і забирали від прочан книжки, а навіть, як довідалися, що хтось вдома має, то й того тягли на відповідальність та забирали. Особливо після “сигітського процесу...”* [4: 343–344].

Українська література могла потрапляти на Закарпаття під час Першої світової війни також через солдатів-українців російської армії, а ще пізніше через галичан. Про це згадував В. Гренджа-Донський у своїх спогадах: “... Російські війська у Волівщині** залишили чимало російських книжок. Пізніш стаціонували тут і галицькі “усуси”, ті українських книжок залишили найбільше: белетрію, календарі, співаники тощо” [4: 344].

Творчість Т. Шевченка глибоко проникла в душу В. Гренджа-Донського. 11 березня 1925 року він написав вірш “Пробудивсь в могилѣ пророк незабутній” з підписами “Памяти Т. Шевченка”, “Добѣ 1918–1919”, що був опублікований у календарі “Мѣсяцословъ на 1926 год” [5].

На підставі вищевикладених фактів усе ж не можна стверджувати, що творчість Т. Шевченка набула значного поширення в краї в др. пол. XIX – на поч. XX ст. (до 1919 р.). У статті “Тарас Шевченко и підкарпатскѣ русины” бачимо спробу пояснити причини цього: “... Круг почитателѣв Тараса Шевченка, здається, не був тогди великий, бо довго потім не находимо ни слѣдѣв его почитаня, нѣ переводженя его гуманних идей в дѣло. Не впало, мабуть, до впадобы підкарпатским русинам одушевленя романтичным козакофильством Шевченка, яке ширилося

*“Сигітський процес, більше відомий як Мараморош-Сигетський, проходив у 1913 р.

Це був православний рух у Мараморошині, який угорська влада скваліфікувала як державну зраду Австро-Угорської монархії на користь Росії, засудивши невинних селян на сотні років тюрми. Однак насправді, як стверджував В. Гренджа-Донський, це був не тільки релігійний рух, “був він більше протестом проти шаленої денационалізаторської мадяризації, яка розпочалась законом міністра “культури”, автором котрої був сам міністер граф Апоні” [4: 341].

** Тобто на Міжгірщині, оскільки стара назва сучасного смт. Міжгір’я на Закарпатті – Волове.

в Галичині через цілий десяток літ, бо аж до років 70-х. А коли русини галицькі почали Шевченка розуміти як слід, переводити его ідеї в діло, підносити найменшого брата з его нещасного положення, просвѣчати его, закладати для него просвѣтні організації, видѣти в нѣм свого брата, тоді на Подкарпатській Русі життя пішло зовсім іншими дорогами. Руське життя почало підупадати, інтелігенція од народу щораз більше одчужуватися, видячи в нѣм щось негідного зватися чоловіком. До таких сердець тяжко мѡг промовити Тарас Шевченко, бо руське слово вже не ималося до душі. Если про Тараса Шевченка и знала пѡзнѣйша інтелігенція, то хіба из переводѡв его творѡв на язык мадярський, котрѣ выходили таки из пера людей наших” [27: 51–52].

Опосередковані відомості про публікацію творів Т. Шевченка на Закарпатті в кінці 19 – на поч. 20 ст. подала прямишівська дослідниця Любича Бабота. Вона стверджує, що на сторінках газети “Недѣля”*, яка виходила близькою до народної руською мовою в Будапешті з 1898 по 1919 рр. як руський варіант угорської тижневої газети “Néplap” (видання міністерства сільськогосподарства для національних меншин Угорщини) і редактором якої були спочатку К. Демко, а згодом М. Врabelь, друкувалися художні твори не тільки місцевих авторів – О. Павловича, І. та О. Невицьких, С. Кубека, С. Калинця та ін., але й українських письменників з-поза меж краю – Т. Шевченка, П. Куліша, Марка Вовчка, С. Руданського, І. Франка, В. Стефаніка, Б. Лепкого [14: 241].

На початку ХХ ст. на Закарпатті простежуємо поодинокі публікації творів Т. Шевченка.

Найдавніші надруковані на Закарпатті Шевченкові матеріали відомі з 1911 року. Ці тексти ми виявили в календарі “Мѣсяцословъ** на 1912 годъ”, що вийшов в Ужгороді 1911 року. Тут було вміщено 2 матеріали, присвячені Т. Шевченку:

1) стаття “Тарасъ Гр. Шевченко” подана в рубриці “Событія літератури” без автора [26];

2) вірш Т. Шевченка “Надъ Днѣпромъ” (Над Дніпровою сагою...) [42].

Стаття “Тарасъ Гр. Шевченко”, написана закарпатським варіантом української літературної мови, була приурочена до 50-річчя з дня смерті Т. Шевченка. У ній подано біографію поета, окреслено основні мотиви його творчості та підкреслено

значення Кобзаря як “великого малоруського поета” [26: 77]. У статті наголошено на визначній ролі Т. Шевченка в боротьбі проти національного та соціального поневолення українського народу. Автор статті (можливо, це був А. Волошин, який редагував “Мѣсяцословъ” з 1908 року) дав високу оцінку Т. Шевченкові: “Хотя бывъ сыномъ простаго земледѣльца, все-таки маючи отъ Бога високой даръ и талантъ писати стихотворенія, занявъ межи русскими поэтами значительное мѣсто. Горячо любячи свой родной край, свой народъ, изъ котрого выйшовъ, Шевченко всю ту безмежну любовь вылявъ на паперь, изображаячи въ своихъ стихотвореніяхъ не одну якъ темну, такъ и свѣтлу сторонку изъ жизни русскаго народа. Перечитуючи его поэзіи, часто найдемъ воспоминанія о томъ, якъ славнѣ козаки изъ Запорожья боролись съ врагами русскаго народа, якъ въ борьбахъ тѣхъ добывали собѣ славу, а русскаго землѣ волю. Шевченко живъ въ тѣ часы, коли на Руси была еще панщина. Яко сынъ крестьянъ, знавъ онъ невыносимое положеніе т. назв. крѣпостныхъ селянъ, и тому въ своихъ поэзіяхъ онъ не разъ на него указовавъ, плакавъ надъ тѣмъ несчастьемъ народа, и своїми пѣснями вызывавъ слезы на лицѣ не одного читателя. Тѣ его поэзіи не мало причинились до того, что незадолго послѣдовало роскрѣпощенъе, т. е. освобожденъе отъ панщины” [26: 77]. І далі: “Тарасъ Шевченко не оставивъ по собѣ много сочиненій. Но не смотрячи на то, цѣнятъ его яко великаго поэта, котрый умѣвъ въ своихъ стихотвореніяхъ выляти на паперь то, что переносивъ на собѣ народъ, изъ котрого онъ выйшовъ. Всѣ его поэзіи проникнуты горячою любовью до простонародія, котрому онъ желаетъ только одного добра, а передовсемъ освобожденъе отъ панщины. Треба признати, что его поэзіи не мало причинились до прискрѣпощенія освобожденія крестьянъ отъ панщины. Самому поэту однако не удалось дожити того счастливаго дня, не удалось видѣти крестьянъ совершенно свободными людьми, чого онъ такъ щиро желавъ. Шевченко умеръ колька дней скорше до оголошенія царського манифеста о роскрѣпощеню русскаго селянства” [26: 81].

У статті також підкреслено, що “Шевченко поэзіи свои писавъ по большой части на малорусскомъ языкѣ, но этимологією” [26: 81].

Уміщений у “Мѣсяцословѣ” вірш Т. Шевченка “Надъ Днѣпромъ” (Над Дніпровою сагою...) вважаємо найдавнішою публікацією творів Т. Шевченка на Закарпатті, яку вдалося виявити.

Нижче подамо текст цієї публікації (зліва) в зіставленні з текстом вірша зі збірки “Кобзар” за ред. В. Доманицького (2-е вид. – СПб., 1908 р.), яку на свій час вважали найточнішим, найправдивішим, тобто автентичним зібранням творів Т. Шевченка (справа).

* З 1916 року газета “Недѣля” виходила руською мовою, але не кирилицею, а латинікою.

** “Мѣсяцословъ” – це календар, започаткований у Пряшеві 1850 року О. Духновичем, який упродовж 1850–1856 рр. випустив 5 таких видань. Згодом календар видавало “Общество Св. Василя Великаго”. З 1908 р. “Мѣсяцословъ” виходив за редакцією А. Волошина.

Оскільки в бібліотеці УжНУ немає повного комплексу видання, ми опрацювали тільки 24 випуски календаря 1889–1926 рр.

Шевченко Т. Надъ Днѣпромъ
 Надъ Днѣпровою сагою
 Стоить яворъ межъ лозою,
 Межъ лозою зъ ялиною,
 Зъ червоною калиною.
 Дніпро берегъ рые, рые,
 Яворови корѣнь мые;
 Стоить старый, похилився,
 Мовъ козакъ той зажурився.
 Что безъ долѣ, безъ родини
 Та безъ вѣрноѣ дружини,
 Безъ дружини и надѣи
 Въ самотинѣ посивѣе!
 Яворъ каже: “Похилюся,
 Та въ Днѣпрови скупаюся”.
 Козакъ каже: “Погуляю
 Та любоѣ пошукаю”.
 А калина зъ ялиною
 Та гнучкою лозиною,
 Мовъ дѣвчаточка изъ гаю
 Вихожаючи спѣвають. –
 Повбиранѣ, заквѣтчанѣ
 Та зъ таланомъ зарученѣ,
 Думки – гадоньки не мають, –
 Вьють ся, гнуть ся та спѣвають [42].

Шевченко Т. Над Дніпровою сагою
 Над Дніпровою сагою*
 Стоїть явір між лозою,
 Між лозою з ялиною,
 З червоною калиною.
 Дніпро беріг ріє, ріє,
 Яворові корінь мие;
 Стоїть старий, похилився,
 Мов козак той зажурився.
 Що без долі, без родини
 Та без вірної дружини, –
 І дружини, і надії –
 В самотині посивіє!
 Явір каже: “Похилюся,
 Та в Дніпрові скупаюся”.
 Козак каже: “Погуляю,
 Та люблюю пошукаю”.
 А калина з ялиною
 Та гнучкою лозиною,
 Мов дівчаточка із гаю
 Вихожаючи співають –
 Повбірані, заквіччані
 Та з таланом заручені,
 Думки – гадоньки не мають –
 Вьються, гнуться та співають...[40].

Зіставивши текст закарпатської публікації вірша з текстом “Кобзаря” за ред. В. Доманицького 1908 року, ми виявили 10 розбіжностей у мовному плані (правописних розбіжностей до уваги не беремо): *яворъ – явір, межъ – між, берегъ – беріг, яворови – яворові, что – що, безъ дружини и надѣи – і дружини, і надії, въ Днѣпрови – в Дніпрові, та любоѣ пошукаю – та люблюю пошукаю, повбиранѣ – повбірані, заквѣтчанѣ – заквіччані*. Як бачимо, ці розбіжності переважно фонетичного характеру (таких 6 з 10), 2 розбіжності морфологічного характеру і стосуються закінчення іменників чол. роду II відміни в дав. та місц. відмінках одн. (*яворови – яворові, въ Днѣпрови – в Дніпрові*); одна відмінність синтаксичного плану і полягає в різних формах вираження прямого додатка: *та любоѣ пошукаю* (прямий додаток у формі род. одн.) – *та люблюю пошукаю* (прямий додаток у формі знах. одн.); одна розбіжність лексичного плану: *безъ дружини и надѣи – і дружини, і надії*.

У результаті зіставлення тексту закарпатської публікації поезії “Надъ Днѣпромъ” 1911 р. з текс-

том одного з сучасних видань вірша 1970 року [41] виявлено тільки 5 мовних розбіжностей: 1 – фонетичного характеру (*что – що*); 2 – морфологічні (*яворови – яворові, въ Днѣпрови – в Дніпрові*); 1 – лексична (*безъ дружини и надѣи – і дружини, і надії*); 1 – синтаксична риса (*та любоѣ пошукаю – та люблюю пошукаю*).

Як бачимо, закарпатський текст вірша Т. Шевченка “Надъ Днѣпромъ” (Над Дніпровою сагою) 1911 року значно ближчий у мовному плані до сучасного тексту, ніж до “Кобзаря” за ред. В. Доманицького, який вийшов у Санкт-Петербурзі трьома виданнями впродовж 1906–1910 років і якого вважали свого часу автентичним, тобто найбільш відповідним оригіналу Т. Шевченка.

У 1913 році в Ужгороді в “Календарі на 1914” товариства “Унію”, укладеному А. Волошиним, опубліковано вірш Т. Шевченка “Калина” (Чого ти ходиш на могилу) [36].

Нижче подамо цей текст вірша.

Калина

“Чого ты ходишь на могилу?”
 На – силу мати говорила:
 “Чого ты плачешь идучи?”
 И вновь ходила,
 А мати плакала ждучи.
 Не сонъ трава на могилѣ
 Въ ночи процвѣтае:
 То дѣвчина заручена

Чого воркуєш у ночі,
 Моя голубко сизокрила?”
 “Такъ, мамо, такъ!”
 Не водою до сходь сонця
 Поливаня!
 Широкии слезы – рѣчки
 Тебе полили,
 Ихъ славою лукавою

* Сага – це затока.

Калину сажає,
 И слезами поливає,
 И Господа просить:
 “Пошли, Боже, дожди вь ночи
 И дробніи роси,
 Чтобь калина принялася,
 Розпустила вѣти:
 Може пташкою прилине
 Милый зь того свѣта.
 Зовю ему кубелечко
 И сама прилину,
 И будеме щебетати
 Вь купцѣ на калинѣ.
 Будемь плакать, щебетати,
 Тихо розмовляти,
 Будемь вь купочцѣ у – ранцѣ.
 На той свѣтъ лѣтати”.

И калина принялася,
 Вѣти розпустила,
 И три лѣта на могилу
 Дѣвчина ходила.
 На четверте... не сон-трава
 Вь ночи процвѣтає,
 То дѣвчина съ калиною
 Плаче – розмовляє:
 “Широкая – высокая
 Калино моя!

Люде понесли.
 Зневажають подруженьки
 Подругу свою,
 Зневажають червоную
 Калину мою.
 Повій мою головоньку,
 Росою умый,
 И вѣтами широкими
 Отъ солнца закрой!
 Мене знайдуть, поховають,
 Мене осмѣють;
 Широкии твои вѣти
 Дѣти оборвуть”.

Вь ранцѣ рано на калинѣ
 Пташка щебетала;
 Подь калиною дѣвчина
 Спала, не вставала:
 Утомилось молодое,
 На вѣки спочило...
 Вставало солнце з-за могилы,
 Радѣли люде встаючи;
 А мати ей спати не лягала,
 Вечеряь доню дожидала
 И тяжко плакала ждучи [36].

Зіставивши закарпатську публікацію поезії “Калина” 1913 року з текстом “Кобзаря” за ред. В. Доманицького 1908 року, ми виявили низку відмінностей. Передусім зазначимо, що в закарпатському тексті має місце пропуск двох рядків поезії, які наявні в “Кобзарі” за ред. В. Доманицького. Після рядків

Зневажають червоную
 Калину мою
 в “Кобзарі” за ред. В. Доманицького йдуть 2 рядки – звертання до калини:

Калиночко червоная,
 Світе мій ясний! [44: 313].

Після цих рядків чітко простежується зміст подальших рядків:

Повій (а не повій) мою головоньку,
 Росою умий
 І вітами широкими
 Од сонця закрой! [44: 314].

Оскільки ж у закарпатській публікації вірша ці рядки – звертання до калини – пропущені, то це призвело до затемнення, нерозуміння змісту, зумовленого лексемою повій, пор.:

Зневажають подруженьки
 Подругу свою,
 Зневажають червоную
 Калину мою.
 Повій(?) мою головоньку,
 Росою умый,
 И вѣтами широкими,
 Отъ солнца закрой! [36: 36].

У результаті зіставного аналізу мови закарпатської публікації твору “Калина” та тексту в “Кобзарі” за ред. В. Доманицького [44: 312—314] виявлено 29 розбіжностей у мовному плані (правописних відмінностей до уваги не беремо), у їх складі риси: фонетичного плану – 13: *слезами – сльозами; дожди – дощі; дробніи – дрібніи; принялася – прийнялася; розпустила – роспустила; ему – йому; съ – з; сходь – схід; солнца – сонця; отъ – од; оборвуть – обірвуть; подь – під; ей – ї; А мати ей спати не лягала – А мати ї спати не лягала*; морфологічного характеру – 6: *вь ночи – в-ночі; дожди – дощі; дробніи – дрібніи; широкіи – широкіи; будеме – будемо; люде – люди*; лексичного плану – 7: *Чого воркуешь у ночи – Чого не спиши ти у-ночі; Пошли, Боже – Щоб послав він; І будеме щебетати вь купцѣ на калинѣ – І будемо щебетати з милим на калині; Будемь плакать, щебетати – Будем Бога вихваляти; Повій мою головоньку – повій мою головоньку; Мене знайдуть, поховають – В-ранці найдуть мене люди; Вечеряь доню дожидала – Дочку вечеряь дожидала*; синтаксичного плану – 3: *Пошли, Боже, – Щоб послав він (інша конструція); Вечеряь доню дожидала – Дочку вечеряь дожидала (інший рядок слів); Мене знайдуть, поховають – В-ранці найдуть мене люди.*

Як бачимо, серед мовних розбіжностей, якими закарпатська публікація вірша “Калина” відрізняється від “Кобзаря” за ред. В. Доманицького, найбільше фонетичних рис (13), майже вдвічі менше лексич-

них (7) та морфологічних рис (6), найменше синтаксичних відмінностей – усього 3.

У результаті зіставного аналізу закарпатської публікації Шевченкового твору "Калина" (Чого ти ходиш на могилу?) 1913 року з текстом одного з сучасних видань поезії 1970 року [45] виявлено 24 мовні розбіжності. Абсолютна більшість із них співпадає з тими відмінностями, що виявлені між закарпатським текстом 1913 р. і "Кобзарем" за ред. В. Доманицького (таких 22), до рис, які не співпадають, належать усього 2, у їх складі 1 морфологічна риса (чого – чому) та 1 синтаксична – (Широкіи слези-рѣки – Широкіи ріки-сльози).

Як бачимо, закарпатський текст Шевченкової поезії "Калина" (Чого ти ходиш на могилу?), як і попереднього вірша "Надъ Днѣпромъ", також у мовному плані дещо ближчий до сучасних видань творів Т. Шевченка, ніж до "Кобзаря" за ред. В. Доманицького.

Важко дати однозначну відповідь на питання про автора мовних змін у закарпатських публікаціях Шевченкових віршів "Надъ Днѣпромъ" та "Калина". Деякі зміни могли бути внесені укладачем і редактором календарів (можливо, А. Волошином) з метою "карпатизації" віршів – адаптації мови Шев-

ченкової поезії до місцевих говірок та місцевого (закарпатського) варіанта літературної мови. Це могло стосуватися передусім фонетики і морфології (слезами – сльозами, дожди – дощі, дробніи – дрібніи, принялися – прийнялися, ему – йому, съ – з, сходъ – схід, сонця – сонця, отъ – од, оборвуть – обірвуть; подъ – під, въ ночи – в-ночі, широкіи – широкіи, будеме – будемо, люде – люди). Щодо лексичних і синтаксичних змін, то вони могли бути в попередніх, дозакарпатських, джерелах – тих виданнях Шевченкових творів, з яких узято тексти для закарпатських календарів. Яке це було джерело – важко встановити.

У підручнику А. Волошина "Азбука", що вийшов в Ужгороді 1913 року, було надруковано вірш Т. Шевченка "Сирота" ("На Великдень, коло хати"). Згодом цей твір без змін уміщено в іншому підручнику А. Волошина – у "Читанці для II класу народнихъ школь", що з'явилася в Ужгороді 1921 року [43: 75].

Нижче подамо цей текст в оригіналі з "Азбуки" А. Волошина 1913 року (зліва) за публікацією М. Штеця, який у свою чергу передрукував цей твір з журналу "Наша земля" [39]. Справа представимо текст цієї ж поезії, вміщеної в "Кобзарі" 1908 р. за ред. В. Доманицького.

Сирота

На Великдень, коло хаты
Противъ сонця дѣти
Грались собѣ на солонѣ,
Тай стали хвалитись:
– Менѣ новѣ чоботеньки
В городѣ купили!
– Менѣ тато нову шапку
Из сукна пошили!
– Я доставъ од дѣда книгу,
Сорочку од бабы.
– А на мене на Великдень
Натягли надрагы.*
Одна сидить без дарунка
Сиротка, та каже:
– А я в попа обѣдала,
Заплати му Боже! [48: 77–78].

На великдень, на солоні

На великдень, на солоні
Проти сонця, діти
Грались собі крашанками,
Та й стали хвалитись
Обновами. Тому к святкам
З лиштвою пошили
Сорочечку, а тій стьожку,
Тій стрічку купили;
Кому шапочку смушеву,
Чобітки шкапові;
Кому свитку... Одна тільки
Сидить без обнови
Сиріточка, рученята
Сховавши в рукава.
– Міні мати купувала...
– Міні батько справив...
– А міні хрещена мати
Листву вишивала.
"А я в попа обідала!"
Сирітка сказала... [38].

Як бачимо, закарпатський текст вірша "Сирота" (На Великдень, коло хати), представлений у підручнику А. Волошина 1913 р., суттєво відрізняється від "Кобзаря" за ред. В. Доманицького. У сучасних виданнях Шевченкових творів [37] аналізована поезія майже ідентична "Кобзареві" за ред. В. Доманицького, за винятком двох слів: суч. про-

тив зам. проти у В. Доманицького; суч. мені зам. міні у В. Доманицького.

Необхідно зазначити, що дослідники (В. Гренджа-Донський, М. Штець) уже піддавали критиці ті надмірні втручання, яких зазнавали закарпатські публікації Шевченкових творів до 40-их років ХХ ст. Так, журнал "Наша земля", який видавав у 1927–1928 роках в Ужгороді В. Гренджа-Донський, виступав проти зміненої передачі творів класиків

* Надрагы – штани.

української літератури на сторінках закарпатських видань, ”проти того, щоб закарпатська молодь знайомилась з творами Т. Шевченка у такому вигляді” [48: 77, 79]. М. Штець у 1969 р. зазначив, що окремі закарпатські автори підручників, журналісти, передруковуючи твори української літератури, ”приспосовували їх на свій смак до місцевих умов”. Таке ”наближення” віршів Т. Шевченка бачимо в підручниках А. Волошина” [48: 77]. З метою ілюстрації цієї думки М. Штець подав текст двох віршів Т. Шевченка з читанок А. Волошина 1913 і 1925 років у зіставленні з сучасним виданням, зокрема з 3-томною збіркою Т. Шевченка 1949 року: вірш ”Сирота” (На Великдень, коло хати) передруковано з ”Азбуки” А. Волошина 1913 [48: 77–78], а друга поезія ”Вечер” (Садок вишневий коло хати) – з ”Малой читанки...” А. Волошина 1925 року [48: 78].

У підсумку зазначимо:

1) з Т. Шевченком та його творами окремі представники закарпатської інтелігенції були обізнані ще за життя поета;

2) до відомостей на зазначену тему, поданих у статті невідомого автора 1926 р., розвідках В. Л. Микитася, П. М. Лісового, Ф. Потушняка, І. Добоша, І. Долгоша, В. Васовчик, А. Шлепечького, Й. Шелепця, М. Штеця, Ю. І. Балєги та ін., необхідно додати ще й інші факти, виявлені нами: а) І. Раковський був обізнаний з творчістю Т. Шевченка зі статті П. Куліша ”Объ отношеніи малороссійской словесности къ общерусской (Эпилог к ”Черной раде”)", надрукованої в московському журналі ”Русская беседа” 1857 року, про що повідомляє в ”Церковной газете” (Будин, 1858, № 6); б) Лука Дем’ян отримав збірку ”Кобзар” Т. Шевченка зі Львова ще 1909 року; в) В. Гренджа–Донський познайомився зі збіркою ”Кобзар” Т. Шевченка ще до 1912 р., що засвідчують його мемуари ”Мої спогади” (Пряшів, 1990); г) твори Т. Шевченка, як і інших українських класиків, друкувалися в газеті ”Недѣля”, яка виходила в Будапешті впродовж 1898–1919 рр. як руський варіант угорської тижневої газети ”Néplap”; г) найдавнішими друкованими на Закарпатті Шевченковими матеріалами, які вдалося виявити, є вірш Т. Шевченка ”Надъ Днѣпромъ” (Над Дніпровую сагою...) та стаття невідомого автора ”Тарась Гр. Шевченко”, вміщені в ”Мѣсяцословѣ на 1912 годъ”, опублікованому в Ужгороді 1911 р.; д) у 1913 р. в Ужгороді надруковано твір Т. Шевченка ”Калина” (Чого ти ходиш на могилу?), який включено до ”Календаря на 1914 рік”, упорядкованого А. Волошином, директором Ужгородської вчительської семінарії, як видання товариства ”Унію”; е) з огляду на вищезазначене, вірш Т. Шевченка ”Сирота” (На Великдень, коло хати), вміщений у підручнику А. Волошина ”Азбука”, що вийшов в Ужгороді 1913 року, всупереч твердженням деяких дослідників (П. М. Лісового, Ю. І. Балєги), не слід ква-

ліфікувати як перший опублікований на Закарпатті твір Т. Шевченка;

3) на початку ХХ ст. значно ширшає коло закарпатців, обізнаних з постаттю та творами Т. Шевченка: це були вже не тільки поодинокі представники інтелігенції краю, як у ХІХ ст., а й ті освічені громадяни, які читали будапештську газету ”Недѣля”, місцеві календарі, зокрема ”Мѣсяцословъ” та ”Календар” товариства ”Унію”; це були не тільки дорослі громадяни, а й учнівська молодь, яка знайомилася з творами Кобзаря за шкільними підручниками, насамперед за читанкою А. Волошина;

4) поширенню творів Т. Шевченка на Закарпатті в др. пол. ХІХ – на поч. ХХ ст. перешкождали суспільно-політичні та громадсько-культурні умови в пiдугорському Закарпатті – національна асиміляція русинів Закарпаття, що відбувалася внаслідок, з одного боку, інтенсивної політики мадяризації, яку проводила влада Угорщини, а, з другого боку, в результаті діяльності місцевих русофілів, що призводила до зросійщення інтелігенції;

5) у результаті аналізу мови Шевченкових творів, надрукованих на Закарпатті, встановлено, що закарпатські тексти Кобзаревих творів ”Надъ Днѣпровую сагою” 1911 р. та ”Калина” (Чого ти ходиш на могилу?) 1913 р. у мовному плані ближчі до сучасних видань творів Т. Шевченка, ніж до ”Кобзаря” за ред. В. Доманицького, який опубліковано в Петербурзі в 3-х виданнях впродовж 1906–1910 років і який вважався свого часу найправдивішим зібранням творів Кобзаря; найбільше змін простежено у вірші ”Сирота” (На Великдень, коло хати), надрукованому в читанці А. Волошина 1913 р.;

б) входження творів Т. Шевченка, як і творів інших українських класиків, у культурно-мовний простір Закарпаття другої половини ХІХ – початку ХХ ст. сприяло поступовому впровадженню в краї (в якому в окреслену добу функціонувало кілька літературних мов: угорська (державна), москвофільське ”язичіє”, закарпатський варіант церковнослов’янської мови; народна руська (українська) мова, що набирала прав громадянства), єдиної загальноукраїнської літературної мови, основоположником якої став Т. Шевченко, тобто слугувало розв’язанню в Україні складної мовної проблеми – подоланню варіантності літературної мови;

7) поширення Кобзарєвої мови на Закарпатті ще до 1919 року виконувало важливу функцію в історії літературної мови в краї, оскільки сприяло: а) укріпленню єдності українського народу, єдності України, зміцненню почуття національного усвідомлення, що закарпатські русини – це частина українського народу, що в ролі літературної мови в краї має виступати їхня національна мова – українська; б) практичному засвоєнню закарпатцями кращих зразків єдиної української літературної мови, в основі якої лежала мова Т. Шевченка;

в) закладанню ґрунту, на якому базувалася в подальшому мовна політика Карпатської України 1938–1939 рр., що включала такі основні принципи: державний статус української мови,

поширення єдиної української літературної мови саме в східноукраїнському варіанті, тобто мови Т. Шевченка, застосування єдиного фонетико-морфологічного правопису.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Балеґа Ю. І. Шевченкове слово в дорадянському Закарпатті // Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 175-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка. – Ужгород, 1989. – С. 8.
2. Васовчик В. Ю. Т. Г. Шевченко в угорській критиці до 1945 року // Тези доп. та повідомл. наук. конф. проф.-виклад. складу, присвяченої 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка. – Ужгород, 1964. – С. 74–77.
3. Галас К. Й. Чи перекладав себе на російську Духнович? // Закарпатська правда. – 1990. – 1 вересня. – С. 2–3.
4. Гренджа–Донський Василь. Мої спогади // Науковий музей української культури у Свиднику. – Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі. Відділ української літератури в Пряшеві, 1990. – Т. 15. – Част. 2. – С. 333–422.
5. Гренджа–Донський В. Пробудивсь в могилѣ пророк незабутній. Памяти Т. Шевченка. Добѣ 1918–1919 // Мѣсяцословъ на 1926 годъ. – Ужгород, 1925. – С. 40–41.
6. Дем'ян Лука. Кобзар на Закарпатті (Із спогадів) // Прапор перемоги. – 1961. – 9 березня.
7. Дербаль Оксана. Спроби латинізації українського письма на Закарпатті під час Першої світової війни // Наук. вісник Ужгородського ун-ту. Серія: Філологія. – Вип. 15. – Ужгород, 2004. – С. 25–29.
- 7а. Добош І. Шевченко і Закарпаття. – Пряшів, 1956.
8. Долгош І. "Кобзар" і закарпатські письменники // Перемога. – 1962. – 10 березня.
9. Драгоманов М. П. Австро-руські спомини (1866–1877) // Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: у 2 т. / Упорядкування та примітки І. С. Романченка і В. В. Лисенко. – К.: Наук. думка, 1970. – Т. 2. – С. 151–288.
10. Жаткович Ю. Угорські русини, а ювілейний рік 1898. – Львів, 1898. – С. 188.
11. Животко Аркадій. Історія української преси / Упорядник, автор історико-біографічного нарису і приміток Микола Тимошик. – К.: Наук.-видавн. центр "Наша культура і наука", 1999. – 368 с.
12. Кулиш П. Обь отношеніи малороссійской словесности къ общерусской (Эпилог к "Черной раде") // Кулиш Пантелеймон. Твори: у 2 т. – К.: Дніпро, 1989. – Т. 2. – С. 458–476.
13. Курс історії української літературної мови: у 2 т. / За заг. ред. акад. І. К. Білодіда. – К., 1959. – Т. 1. – С. 342.
14. Л. Б. [Любиця Бабота]. Недѣля // Краєзнавчий словник русинів-українців. Пряшівщина / Гол. ред. Федір Ковач. – Пряшів: Союз русинів-українців Словацької республіки, 1999. – С. 241.
15. Лісовий П. Близький і дорогий. – Ужгород: Закарпатське обласне книжково-газетне видавництво, 1961. – 91 с.
16. Лісовий П. Шевченко і Закарпаття // Закарпатська правда. – 1988. – 8 березня.
17. Лісовий П. М. Т. Г. Шевченко і Закарпаття // Тези доп. та повідомл. наук. конф. проф.-виклад. складу, присвяченої 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка. – Ужгород, 1964. – С. 3–7.
18. Лісовий П. М. Слово Кобзаря лунало і за Карпатами (До 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка) // Жовтень. – 1964. – № 12. – С. 5–9.
19. Микитась В. Л. Боротьба за спадщину Шевченка на Закарпатті // Збірник праць Шостої наукової шевченківської конференції. – К., 1958. – С. 327–344.
20. Микитась В. Л. До питання про розповсюдження творів Шевченка на Закарпатті і про його вплив на місцевих літераторів // Тези доп. та повідомл. наук. конф. проф.-виклад. складу, присвяченої 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка. – Ужгород, 1964. – С. 8–12.
21. о. Глѣб Кинах. Матеріялы до історіѣ зносин Подкарпатскоѣ Руси з Галичиною в ХІХ. вѣцѣ. 1. Листы Богдана Дѣдицкого до Анатоля Кралицкого, игумена Мукачевского монастыря // Науковий зборник тов. "Просвѣта" в Ужгородѣ. – 1925. – Рочник II. – С. 115–121.
22. Оренштайн Яків // Енциклопедія українознавства: в 11 т. / Гол. ред. проф. д-р Володимир Кубійович / Перевидання в Україні. – Львів, 1996. – Т. 5. – С. 1869.
23. Потушняк Ф. Шевченко и Закарпатье // Закарпатская Украина. – 1946. – 9 марта.
24. Потушняк Ф. Любимый поэт трудящихся Закарпатье // Советское Закарпатье. – 1949. – 9 марта.
25. Раковский И. Библиография // Церковная газета. – 1858. – № 6, 28 лютого (12 березня). – С. 46–48.
26. Тарась Гр. Шевченко // Мѣсяцословъ на 1912 годъ. – Унгарь, 1911. – С. 77–81.
27. Тарас Шевченко и подкарпатскѣ русины. З нагоди 65-лѣтнього ювілею его смерти // Подкарпатска Русь. – 1926. – Число 3. – С. 51–52.
28. "Українська Накладня" // Енциклопедія українознавства: в 11 т. / Гол. ред. проф. д-р Володимир Кубійович / Перевидання в Україні. – Львів, 2000. – Т. 9. – С. 3369.

29. Фатула Р. С. Мадяризація освіти на Закарпатті в кінці XIX – на початку XX ст. // Політологія. – 2011. – № 4(78). Липень–Серпень. – С. 162–164.
30. Франко І. Твори: у 20 т. – К., 1955. – Т. 18. – С. 250.
31. Хоменко І. Великий бунтар (Поширення творів Шевченка на Закарпатті) // Молодь Закарпаття. – 1961. – 5 березня.
32. Тіхий Франтішек. Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі / Переклад з чеської Любомира Белея, Михайла Сюська. – Ужгород, 1996. – С. 54–128.
33. Шевельов Юрій. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус. – Чернівці: Рута, 1998. – 208 с.
34. Шевченко і Закарпаття (Пам'ятка до 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка) / Передмова П. М. Лісового. – Ужгород: Закарп. обл. кн.-газ. вид., 1964. – 16 с. (Закарп. обл. упр. культури. Держ. обл. б-ка для дорослих. Б-ка УЖДУ).
35. Шевченко і Закарпаття (До 175-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка): Бібліографічний покажчик / Укладач М. Ю. Рушак. – Ужгород, 1989. – 13 с. (Закарп. обл. упр. культури. Закарп. держ. обл. універс. наук. б-ка).
36. Шевченко Тарас. Калина // Календарь на 1914. Составивъ отъ имени "Акціонного общества "Унію" Августинъ Волошинъ, священникъ епарх. Мукачевской, титулярный директоръ, профессоръ учительской семинарии унгарской. – Унгарь: Книгопечатня "Акціонного общества "Унію", 1913. – Годъ издания 46-ый. – С. 35–36.
37. Шевченко Т. На великдень, на солomé // Шевченко Тарас. Твори: в 5 т. – К.: Дніпро, 1970. – Т. 2. – С. 195.
38. Шевченко Т. На великдень, на солomé // Шевченко Т. Кобзарь. – Друге видання. – СПб., 1908. – С. 481.
39. Шевченко Т. Сирота (На Великдень, коло хати) // Наша земля. – 1928. – № 3. – С. 4.
40. Шевченко Т. Над Дніпровою сагою // Шевченко Т. Кобзарь. – Друге видання. – СПб., 1908. – С. 594–595.
41. Шевченко Тарас. Над Дніпровою сагою // Шевченко Тарас. Твори: в 5 т. – К.: Дніпро, 1970. – Т. 2. – С. 349.
42. Шевченко Т. Надъ Днѣпромъ (Над Дніпровою сагою...) // Мѣсяцословъ на 1912 годъ. – Унгарь, 1911. – С. 82.
43. Шевченко Т. Сирота (На Великдень, коло хати) // Волошинъ Августинъ. Читанка для II классы народных школь. – Ужгород: Унію, 1921. – С. 75.
44. Шевченко Т. Чого ти ходиш на могилу (Калина) // Шевченко Т. Кобзарь. – Друге видання. – СПб., 1908. – С. 312–314.
45. Шевченко Т. Чого ти ходиш на могилу? // Шевченко Тарас. Твори: в 5 т. – К.: Дніпро, 1970. – Т. 2. – С. 11–12.
46. Шелепєць Й. Шевченко і Павлович // Дукля (Пряшів). – 1962. – № 1.
47. Шлепєцький А. Наскільки пізнали Україну та твори Т. Шевченка будителі Закарпаття // Дружно вперед (Пряшів). – 1961. – № 3.
48. Штець Микола. Літературна мова українців Закарпаття і Східної Словаччини (після 1918). Педагогічний збірник № 1. Серія мовознавча. – Братислава: Словацьке педагогічне видавництво, 1969. – 172 с.

Valentiyane Statieieva

Taras Shevchenko in Zakarpattia in the second half of the XIX – early XX century: linguistic aspect

Annotation. The article traces the entry of Shevchenko's works in the cultural and linguistic space of Zakarpattia in the XIX – early XX century (up to 1919) in the context of national linguistic situation in the region; the existing literature has been expanded on new facts, the language of Zakarpattia publications of T. Shevchenko in 1911-1913 has been analyzed, the role of Shevchenko's language in the history of literary language of Zakarpattia is emphasized.

Key words: Variants of Ukrainian literary language, history of literary language in Zakarpattia region in the XIX – early XX century, works of Taras Shevchenko in Zakarpattia until 1919.

Одержано 9.06.2014 р.